

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та
практики перекладу з англійської
мови Херсонського державного
університету*

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕКСТУ АНГЛОМОВНОЇ БАЙКИ

Останні п'ять років у центрі уваги нашого наукового пошуку є англomовна байка як об'єкт не лише літературознавчої науки, а й нової лінгвокогнітивної парадигми знань [8; 9; 10]. У дисертаційному дослідженні було з'ясовано сутність композиційно-сміслові структури англomовної байки, що надало нам можливість розкрити та пояснити не лише лінгвокогнітивні механізми створення комічного смислу, а й побудувати узагальнений образ людини [8].

Мета даної статті полягає у вивченні гносеологічних властивостей тексту англomовної байки, які поряд з її онтологічними властивостями окреслюють основні напрями розвитку зазначеного жанру.

Вивчення гносеологічних властивостей байки пов'язане зі змінами функціональних особливостей тексту байки. Так, досліджуючи чотири етапи розвитку байки як жанру, М. Гаспаров акцентує увагу саме на функціональному аспекті і з'ясовує першочергову функцію байки як передачу життєвого досвіду людини у формі конкретної життєвої обставини [6, с.8]. Це відбувається через те, що людина намагалася довести, наскільки корисним є підкорення життєвим законам, або чи варто дотримуватися порад більш досвідчених людей [11, с.104], тобто тоді, коли міфічне мислення людини підкоряється логічному, процесам виявлення реальних причин, наслідків, процесам вироблення узагальнень й формул закономірностей явищ життя [16, с.93]. Байка – це рудимент первісних стадій наведених процесів [там само]. У такому разі легше було описати події у подробицях. Диференціація поглядів щодо шкідливості / користі детального зображення подій мала прояв у функціональній особливості байки – щось пояснювати чи когось переконувати [11, с.104].

Праця "Роздуми про байку" Г. Лессінга об'єктивно мала велике значення для розвитку теорії байки і для її подальшої генези [13, с.107]. Байка перебуває на "спільній межі поезії й моралі", у зв'язку з цим різняться функції байки: розважальна (поетична байка) та серйозно-повчальна або дидактична функція (філософська байка). Проте, домінуючою функцією вважається морально-виховна через те, що байка має чітко стверджувати моральну істину, вона зорієнтована на пізнання світу [5, с.98]. Будь-яка розповідь може стати байкою, але за певних умов: про окремий епізод життя треба розповісти як про дійсний, тобто не порівнюючи його з будь-яким іншим, розповідь повинна бути наочним зразком для загального морального ствердження [там само, с.84].

Протягом багатовікового існування функція байки змінюється на тлі змін розвитку людського мислення (від параболічного до логічного): простежується домінування різних аспектів – дидактичного, образного, сатиричного. Байка щільно корелює з таким семантичним ореолом значень як діалектичне поєднання вигаданого та істинного, переконливість, моральне повчання, комічне, алегорія, з кожним з яких пов'язана певна функція байки.

Так, у давній Греції явно моралізаторське начало мало перевагу, і відносилася байка не до сфери літератури, а до філософії, риторичного прикладу, що є окремим фактом або системою фактів, аналогом тієї ситуації, про яку веде мову оратор, *риторичного* дискурсу

(курсив У. Еко), котрий так само як і діалектичний, виходив із вірогідних посилок [19, с.124]. При цьому робилися умовиводи неаподиктичного характеру на базі риторичного силлогізму, коли важливою була не стільки раціональна виразність, скільки поєднуючий ефект як техніка навіювання висловленої оратором думки [там само]. Ще Арістотель розрізняв два види риторичного прикладу. В одному випадку для підтвердження, обґрунтування, доведення певного положення, певної тези оратора наводяться факти, які дійсно мали місце в минулому. У другому випадку оратор наводить такі факти, які в дійсності ніколи місця не мали, а є чистою фікцією, цілковитою вигадкою самого оратора чи просто зразками літературної або фольклорної, зокрема міфологічної, традиції.

Байка вважалася найбільш властивою дорадчому красномовству, "оскільки за її допомогою ми або схиляємо слухача до чогось, або відхиляємо [6, с.37]". Байку слід використовувати як логічний доказ, розміщуючи її слідом за ентимемами (умовивід, скорочений до одного посилання і вивода) [7, с.436], тобто в структурному аранжуванні ораторської промови байка функціонувала у вигляді епілога, як "свідок", котрий завжди викликає довіру. Таким чином, байка виконує "службову" роль приклада [1, с.297], структурну ланку [6, с.231-233], яка входить до контекстуального оточення промови мовця.

Основні положення риторики було зорієнтовано на досягнення трьох головних цілей, а саме: навчити (*docere*), розважати, забавляти (*delectere*) та збуджувати, схвилювати (*movere*) [14, с.120]. Так, з першим компонентом діалектичної єдності категорії вимислу і правди – вигадкою – корелює здатність байки розважати, веселити, тобто її розважальна функція, оскільки "дотепні люди забавлялися їхніми (байкарськими) вигадками [4, с.258]". З другим компонентом цієї єдності – істиною, правдою – пов'язана здатність байки повчати. На думку М.В. Ломоносова, вимислами (вигадками) називаються пропозиції, котрих, дійсно, не було, проте, хоча й вони мали місце, то відбувалися певним чином [12, с.220].

У руслі *гносеологічного напрямку* першочерговою є *морально-дидактична функція* байки, яка залежить від узагальнення й типового загострення людських відносин, оскільки байка – це "екран, на який поетичним ліхтарем проєктуються образи людського життя [20, с.180]". Виявлення та викриття негативних властивостей людини здійснюється шляхом використання алегорії – "лінзи", що надає можливість яскравіше та глибше побачити імпліцитно закладену думку [там само, с.177]. Лише в силу такої алегоричності байка слугує ілюстрацією певного життєвого положення. Так виникають два її плани: типове зображення ситуації [там само, с.177] (або текстовий план зображення) та прихований смисл (або імпліцитний план) [там само], моральне або політичне правило, "куля, яка має летіти прямо до цілі" [там само]. Текстовий план зображення міститься в семантичному значенні номінативних одиниць та знаходиться в асоціативному зв'язку з фольклорною поетикою. Імпліцитний план викликає асоціації конкретних реалій історичного побуту. Отже, зіткнення асоціацій різного порядку становить смислове навантаження тексту байки, завдяки чому ірреальний художній план байки наповнюється реальним історичним змістом.

Представники *структурно-семантичного напрямку* вважають, що *естетична функція* байки є цілком результатом фіксованої двокомпонентної будови байки, оскільки "...мораль.. – це уроки добродійності", а "байка – засіб пізнання людини, це те, що стоїть над історією, котра цікавиться лише подіями" [4, с.261]. Естетичне сприйняття тексту припускає напруження різних сил, як пізнавальних, так і чуттєвих [18, с.36]. Воно не обмежується ні тематичною інформацією тексту, ні засобами її вираження. Це цілісне сприйняття структури, яка є взаємодією змістовних та формальних елементів [там само]. В естетичній установці на текст байки діє презумпція семантичності всіх його елементів, як тематичних, так і формальних.

На думку Л. Виготського (*психолінгвістичний напрям*), ключовою функцією байки є *афектна (психологічна) функція* [5, с.90]. Дослідник відхиляє розуміння байки лише як жанру дидактичного, тобто питання морально-дидактичного аспекту змісту байки займає периферійну позицію. Психологічною основою композиційно-смислової структури байки є

суперечність дії персонажів [там само, с.102]. Вибір тварин не стільки пов'язаний з їхнім характером, стільки з тим емоційним забарвленням, яке притаманне кожній з них [там само, с.96]. Тварини – це найбільш зручні фігури, які утворюють необхідну для художньої дії ізоляцію від дійсності, вони начебто утворюють рамку, яка надає можливість не злитися з оточуючим середовищем [там само]. Байкарські персонажі є персоніфікацією своїх дій [там само, с.101]. Конкретність дії сприяє ізольованості даного випадку від інших, посилює естетичну реакцію, афектну дію над реципієнтом [там само, с.112].

Основа структури байкарської розповіді відслідковується крізь призму зростаючого зіткнення двох несумісних планів: психологічного й смислового [там само, с.135]. Це протиріччя не лише логічне, а й афектне: читач зазнає переживання протилежних почуттів, які розвиваються з рівною силою та одночасно [там само].

На думку Ю. Стенника, таке протиріччя складає джерело розвитку сюжету байки [17, с.115]. Обидва плани поєднуються в одному акті (кульмінація / катастрофа), дії або фразі і, тим самим, оголюють протилежність, доводячи її до апогею, та разом з цим, розряджають двоїстість почуттів, що виникають в ході розвитку дії байки [5, с.138]. Так, у байці "Ворона та Лисиця" (І. Крилов) чим сильніші лестощі, тим сильніше знущання. Лисиця насправді зовсім не лестить, вона знущається. Лисиця є володаркою положення і кожне слово лестощів звучить двоїсто: і як лестощі, і як знущання [там само, с.115]. І лестощі, і знущання містяться в одній фразі, котра поєднує два протилежних смислу в одне: *"Голубушка, как хороша! / Ну что за шейка, что за глазки! / Какие перышки! Какой носок!"* [там само].

Сатирична функція байки виникає як наслідок процесу карнавалізації, комічного обігравання базових концептів дискурсу, перенесення їх у сферу сміхового та як результат зміни серйозної тональності на комічну [15, с.128]. Остання виникає в результаті зіткнення основних персонажів – тварин, котрі мають індивідуальний характер, що створює смислове напруження, "маленьку драму" [2, с.78]. Байка має бути маленькою повістю, драмою, з поетично окресленими обличчями і характерами [там само, с.78]. У випадку заміни тварин людськими персонажами виникає "дійсна комедія" [там само]. Отже, тональність байки має бути суто сатиричною, це гостре і добродушливо-саркастичне висміювання, оскільки "сатира є поезія байки [3, с.228]".

Таким чином, гносеологічні властивості байки визначаються через аналіз модусу вигадки як способу художнього відображення дійсності та алегорії як результату використання образів тварин. Ми вважаємо, що використання наукових доробків гносеологічних властивостей байки є плідним при дослідженні комічної тональності як наслідку висміювання негативних характеристик людини.

Англомова байка не є винятком, оскільки її розповідь поєднує і смішне, і серйозне. Гумористичним є описання тварин, які розмовляють та поведуться як люди, а сатиричним – проектування певних негативних ознак із світу тварин на світ людини. Отже, людина стає об'єктом комічного, хоча останнє не належить до її онтологічних властивостей.

Як свідчать результати семантичного й текстово-інтерпретаційного аналізу текстів англословних байок [8], гумор й сатира є складниками художнього концепту КОМІЗМ [9], а іронія та сарказм є доміантними засобами об'єктивації комічної тональності. Гумористичний і сатиричний види іронії розрізняються нами за функціями, способом й умовами реалізації [8]. Комічний потенціал гумористичної іронії, на нашу думку, виявляється через низку словесно-поетичних образів. Так, наприклад, у байці доби Середньовіччя [21, с.1608], при описі головного персонажу спостерігаємо проектування онтологічно споріднених ознак, якостей, властивостей, що притаманні сутності царини джерела на сутність царини мети, тобто йдеться про аналогове атрибутивне мапування: *"His comb, like a crenelated castle wall (1), / Red as fine coral (2), stood up proud and tall. / His bill was black; like polished jet is glowed (3), / And he was azure-legged and azure-toed. / As lilies were his nails, they were so white (4); / Like burnished gold his hue, it shone so bright (5)"* [21, с. 1608]. У наведеному образі відбувається проекція форми вала фортеці на форму гребеня

півника (приклад 1), кольорів предметів навколишньої дійсності на кольори певних частин тіла (приклади 2, 3, 4, 5).

Дослідження взаємозв'язку між сатиричним змістом лексичної одиниці та її формою свідчить про те, що остання є самостійним і ефективним засобом утворення цього змісту. Суфікси *-ish*, *-ard*, *-eer* виражають оцінні конотації й додають презирливого забарвлення номінативній одиниці. Як показує аналіз фактичного матеріалу з метою осудження пороків людського суспільства використовуються афікси тільки з позитивною конотацією. Основними засобами створення оказіональних неологізмів виступають словобудова та словотворення (композиції, або композиційні іменники). Сатирична словобудова здійснюється за допомогою суфіксів *-ism*, *-ist*, *-er* і префіксів *pro-*, *anti-*, *out-*. Лінгвістичною основою переосмислення слова є порушення внутрішньої валентності сполучуваних елементів. Оказіональне додавання афікса до лексичної основи слова, який характеризується валентністю, несумісною з її лексико-семантичними параметрами, призводить до затушовування первісного значення основи, розширення спектра її семантико-синтаксичних зв'язків, і, як наслідок, до зміни конотації. Так, наприклад, у байці доби Модернізму "The Peacelike Mongoose" комічний смисл ґрунтується на зсуві референтного співвідношення іменників "*cobra*" (кобра), "*mongoose*" (мангуст) і викликаний переключенням валентності афіксів, згідно з якою вони сполучаються з основами, які виражають наступні поняття: людина, суспільні обставини: "*The word went around that the strange new mongoose was not only pro-cobra and anti-mongoose, but intellectually curious and against the ideals and traditions of mungoosism*".

Перспективним вбачаємо опис композиційних властивостей тексту англомовної байки.

Література:

1. Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М.: Наука, 1966. – 458 с.
2. Белинский В.Г. И.А. Крылов // Избранные статьи. – М.: Детская литература, 1965. – С. 219 – 235.
3. Белинский В.Г. О классиках русской литературы. – М.: Детская литература, 1958. – 328 с.
4. Вольтер. Эстетика. – М.: Искусство, 1974. – 391 с.
5. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 345 с.
6. Гаспаров М.Л. Античная литературная басня (Федр и Бабрий). – М.: Наука, 1971. – 280 с.
7. Гаспаров М.Л. Об античной поэзии: Поэты. Поэтика. Риторика. – СПб.: Азбука, 2000. – 480 с.
8. Главацька Ю.Л. Композиційно-сміслова структура англомовної байки: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови". – Харків, 2008. – 20 с.
9. Главацька Ю.Л. Модель художнього концепту КОМІЗМ у текстах англомовних байок // Нова Філологія: Зб. наук. праць. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2009. – Вип. 34. – С.45 – 50.
10. Главацька Ю.Л. Семантика текстової ситуації "світ людини – світ тварин" (на матеріалі текстів англомовних байок Дж. Тербера) // Науковий вісник ХДУ. Серія "Лінгвістика": Зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 9. – С. 144 – 148.
11. Кондильяк Этьенн Бонно де. О языке и методе; [пер. с фр. В.М. Богуславского]. – М.: КомКнига, 2006. – 175 с.
12. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1952– . – (Сочинения: в 9 т.). – Т. 7: Труды по филологии. – 1952. – 996 с.

13. Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки. Німецька віршована байка XIII – XX століття: [монографія]. – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.
14. Сазонова Л.И. От басни барокко к басне классицизма // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII-начала XVIII в. – М.: Наука, 1989. – С.118 – 148.
15. Самохина В.А. Функционально-коммуникативная стилистика текста: проблемы и пути решения // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: "Романо-германська філологія". – Харків: Константа. – 2006. – № 725. – С.125 – 129.
16. Селигеев С.А. Поэтика басни как философского жанра литературы в европейской и индийской литературной традиции // Учебные записки Туркменского университета. – 1964. – Вып. 34. – С.79 – 97.
17. Стенник Ю.В. О специфике жанровой природы басни // Русская литература. – 1980. – № 4. – С.106 – 119.
18. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
19. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию; [пер. с итал. В.Г. Резник и А.Г. Погоняйло]. – Спб.: Симпозиум, 2004. – 544 с.
20. Юнкельсон Н. О басенном жанре // Дальний восток. – 1957. – № 6. – С.176 – 180.
21. Chaucer J. The Canterbury Tales. The Nun's Priest's Tale // The Norton Anthology. World Masterpieces. – 6th ed. – N.Y., L.: W.W. Norton & Company, 1992. – P.1607 – 1621.

Анотація

Ю. ГЛАВАЦЬКА. ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕКСТУ АНГЛОМОВНОЇ БАЙКИ

Стаття зорієнтована на вивчення функціональних властивостей тексту англomовної байки у сучасній науковій парадигмі знань. Увагу сконцентровано на двох напрямках дослідження гносеологічних характеристик тексту традиційної байки та англomовної байки зокрема. Відстежується зв'язок сатиричної функції байки з комічною тональністю.

Ключові слова: байка, функціональні властивості, риторичний приклад, модус вигадки, комізм, комічна тональність.

Аннотация

Ю. ГЛАВАЦКАЯ. ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТА АНГЛОЯЗЫЧНОЙ БАСНИ

В статье рассматриваются функциональные особенности текста англоязычной басни в рамках современной научной парадигмы знаний. Внимание сконцентрировано на двух подходах исследования гносеологических характеристик текста традиционной басни и англоязычной басни в частности. Прослеживается связь сатирической функции басни с комической тональностью.

Ключевые слова: басня, функциональные особенности, риторический пример, модус выдумки, комизм, комическая тональность.

Summary

Y. GLAVATSKA. GNOSEOLOGIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH-AMERICAN FABLE'S TEXT

The article focuses on investigation of functional characteristics of the English-American fable's text within up-to-date linguistic paradigm of knowledge. Gnoseologic peculiarities of the traditional as well as the English-American fable are under the analysis of two approaches. The link between satirical function of the fable and comic tonality is highlighted.

Key words: fable, functional peculiarities, rhetorical sample, fiction modus, the comic, comic tonality.